

PRIKAZI

Mojca Ramšak, *Wine Queens. Understanding the Role of Women in Wine Marketing*, SpringerBriefs in Business, Springer, Cham, Heidelberg, New York, Dordrecht, London, 2015., 50 str.

Knjiga Mojce Ramšak, objavljena u okviru posebne Springerove elektroničke edicije SpringerBriefs in Business, kratka je obimom, no poput drugih naslova spomenute edicije predstavlja, prema opisu izdavača, koncizni sažetak takozvanih “cutting-edge” istraživanja, najnovijih, vrlo naprednih studija različitih znanstvenih područja s mogućnošću praktične primjene, odnosno ukoliko je riječ o humanističkom istraživanju, kao u slučaju ove knjige, tada su to studije koje, između ostalog, kritički progovaraju i promišljaju kulturne i društvene fenomene današnjice. Dakle, knjiga *Wine Queens. Understanding the Role of Women in Wine Marketing* je kulturnoantropološka studija koja osvijesteno progovara i kritički se postavlja prema fenomenu vinskih kraljica, poznatoj i vrlo raširenoj pojavi vinske industrije, odnosno vinskog marketinga u Europi, ponajviše u Sloveniji, zatim Njemačkoj, Austriji, Španjolskoj i Francuskoj, manje u Hrvatskoj te drugdje u svijetu (Americi, Aziji ...). Fokus ove studije – promišljanje uloge vinskih kraljica – pripada, u etnološkoj i kulturnoantropološkoj znanosti pomalo zanemarenom, području kulture pijenja, odnosno području istraživanja uloge alkoholnih pića u kulturnom kontekstu te društvenih praksi i fenomena njihove proizvodnje, konzumacije i distribucije.

Knjiga se sastoji od osam poglavlja. Početna poglavlja definiraju fenomen vinskih kraljica, objašnjavajući svijet vinskog marketinga iz kulturnoantropološke perspektive s naglaskom na interdisciplinarni pristup u kojem se isprepliću promišljanja identiteta i rodne perspektive. Autorica donosi i povijesni uvid u nastanak fenomena diljem svijeta, posebno se osvrćući na europski prostor i uz njega vezanu dugogodišnju tradiciju uzgoja grožđa i proizvodnje vina. U poglavljima što slijede Ramšak pažnju posvećuje slučaju Slovenije te promatra fenomen vinskih kraljica nakon osamostaljenja Slovenije 1991. godine u kontekstu razvoja novih oblika turizma, ponajviše onog okrenutog reinterpretaciji baštine te onog koji beskompromisno slijedi suvremene trendove drugih zemalja u vinskoj industriji (u ovom slučaju Slovenija preuzima njemački model) nauštrb pojedinih elemenata tradicijske kulture. Paralele je moguće povući i s pojedinim elementima tradicijske kulture vezanim uz ulogu alkoholnih pića u kulturnom kontekstu u Hrvatskoj, kao što je, primjerice, proslava Martinja. Naime, ponekad je proslava, odnosno obilježavanje tog blagdana vinogradara toliko komercijalizirano da je veza s prošlošću i tradicijom dovedena do neprepoznatljivosti ili potpuno uništena.

Analizirajući “materijalni inventar vinskih kraljica”, Ramšak dublje ulazi u rekonstrukciju uloge vinskih kraljica – iščitavajući pritom simboliku vizualnog inventara vinskih kraljica (kostime, nakit, izgled, šminku ...) u odnosu prema metaforama povezanim s vinom kao pićem ugone. Nadalje, progovara o medijskoj slici vinskih kraljica koja je u sve većem nesuglasju s društvenim angažmanom i ulogom vinskih kraljica u marketingu vina, odnosno njihovim stvarnim doprinosom u tom segmentu vinske industrije. Uloga koju titula vinske kraljice donosi nije zanemariva, naime

žene koje tu titulu nose i prihvaćaju nerijetko su uvažene članice vinskih udruženja, involvirane u život vinogradarskih obitelji, vrlo često i same iz njih dolaze te dobro poznaju tradiciju i kulturu vina određenog kraja (i uzgoj grožđa i samo pravljenje vina). No, u javnom i medijskom diskursu stvarni doprinos i uloga vinske kraljice svedeni su na titulu kraljice ljepote, čija funkcija primarno ide u smjeru reklamiranja određenih kozmetičkih proizvoda ili pak dizajnerske odjeće. Vinska kraljica svedena je na objekt, glavni adut promidžbe određenog vina i tu njezina uloga završava. Manipuliranje ženskim tijelom u marketingu vina etički je dvojbeno i u konačnici nedopustivo. Naime, osim što ženu svodi na puki objekt požude, također se poigrava kulturom vina i svime što ona podrazumijeva. Vino je snažan identitetski marker, nerijetko je simbol obiteljskog, lokalnog, regionalnog pa i nacionalnog identiteta, stoga su autoričin doprinos i angažman višestruko korisni i važni. Osim toga, Ramšak progovara o rijetko istraživanoj temi u etnološkoj i kulturnoantropološkoj znanosti – ulozi alkoholnih pića i kulturi pijenja, daje sjajnu kritičku analizu marketinga vinske industrije, koji je i drugdje u svijetu predmetom suvremenih etnoloških i kulturnoantropoloških istraživanja kada je riječ o istraživanju alkoholnih pića te na taj način korespondira i sa svjetskim istraživanjima u tom polju. Na samom početku knjige posveta Mojce Ramšak govori mnogo u prilog cilju ove studije. Naime, posvećuje je mladim ženama za koje želi da postanu samosvjesne te da se kritički odnose prema marketinškim strategijama koje ženu svode na objekt kojim se manipulira u svrhu profita. U tom smislu, ova knjiga premašuje sam predmet istraživanja i nosi jasnu poruku široj zajednici. Također, ono pak što je, između ostalog, smješta u sferu etnološke i kulturnoantropološke angažirane studije s primjesom autorefleksije osobni je dio posvete autorice na početku knjige. Iako kratka obimom, ova je knjiga angažirana studija, odtučena katkada možda doista suviše opsežnih opisa konteksta promatrane pojave ili fenomena.

Knjiga *Wine Queens. Understanding the Role of Women in Wine Marketing* namijenjena je svima, i akademskoj zajednici i širem čitateljstvu, jer na mikro studiji jednog fenomena progovara o vrlo važnom i prisutnom problemu tihog i često prikrivenog manipuliranja ženama kao objektima.

Melanija Belaj

Armando Maggi, *Preserving the Spell: Basile's 'The Tale of Tales' and Its Afterlife in the Fairy-Tale Tradition*, University of Chicago Press, Chicago, 2015., 448 str.

Nakon niza publikacija posvećenih filmu (*The Resurrection of the Body: Pier Paolo Pasolini from Saint Paul to Sade*, 2009), talijanskoj renesansi i demonologiji (*In the Company of Demons. Unnatural Beings, Love, and Identity in the Italian Renaissance*, 2006; *Satan's Rhetoric, A Study of Renaissance Demonology*, 2001), plodan istraživač i profesor na Sveučilištu u Chicagu Armando Maggi u svojoj najnovijoj monografiji okreće se bajkama. Osnovna premisa na kojoj počiva njegova studija *Preserving the Spell: Basile's 'The Tale of Tales' and Its Afterlife in the Fairy-Tale Tradition* jest ta da su bajke, kao privilegirani žanr suvremene kulture koja je njima preplavljena, izgubile svoju čudesnu, čarobnu moć. Iako nam se uslijed nebrojenih novih reinkracija i adaptacija, bajkovitih "mikseva" i medijskih preobrazbi lako može učiniti da je žanr danas kreativniji i originalniji nego ikad, Maggi tvrdi da je situacija (uz određene – doduše, malobrojne – izuzetke) posve suprotna. Nešto dinamične i vječno metamorfne teme i motivi poprimaju predvidljive, trajne, okoštale oblike, što pak rezultira gušenjem kreativnog potencijala i osobitog učinka žanra bajke. Kao protulijek suvremenim, konformističkim, sterilnim bajkama Maggi navodi "prljavštinu", vulgarnost i smjelost usmene tradicije, koju je u pisanom obliku ponajbolje, smatra autor, izrazio talijanski autor

Giambattista Basile. Basileova zbirka *Lo cunto de li cunti* (Priča nad pričama, poznata i kao *Pentamerone*, 1634–1636), koja sadrži prve pisane inačice poznatih bajki poput “Pepeljuge” i “Uspavane ljepotice”, središnja je tema Maggijeve monografije.

Inovativna i detaljna studija koja obaže preko četiristo stranica oblikovana je u dvanaest poglavlja, organiziranih u tri tematske i kronološke cjeline. Knjigu otvara uvodno poglavlje koje predstavlja njene glavne ciljeve, te donosi kratak pregled istraživanja bajki i uvid u djelić njihove bogate suvremene produkcije. Provodni motiv prvog djela knjige, posvećenog Basileovoj zbirci i rođenju zapadnjačke bajke, priča je o Amoru i Psihi (žanrovski na razmeđu bajke i mita). Prvo poglavlje razmatra povijest spomenute pripovijesti i njenu iznimnu važnost za talijansku književnost, poglavito Basileovu zbirku. Iako potonja od “Amora i Psihe” posuđuje obilje tema i motiva, Maggija zanimaju dvije izravne reinkripcije (temeljene na varijanti priče objavljenoj u Apulejevom *Zlatnom magarcu*): bajke “Il catenaccio” (Zasun) i “Tronco d’oro” (Zlatni kovčeg). Maggi donosi iscrpne sažetke svih tekstova kojima se bavi, tako da i čitatelji (ce) koji/e nisu izravno upoznati/e s Basileovom zbirkom mogu pratiti analize. U središtu drugoga poglavlja svojevrsan je amalgam Apulejeve priče o Amoru i Psihi i njenih reinkripcija iz Basileovog pera: bajka “Re Cardiddu” (Kralj Cardiddu) objavljena u zbirci *Fiabe siciliane* (Sicilijanske bajke, 1870) Laure Gonzenbach. Iz spomenute zbirke dolazi i studija slučaja obrađena u trećem poglavlju, bajka “La Bella dai sette veli” (Ljepotica sa sedam velova), u kojoj Maggi prepoznaje spoj prve i posljednje bajke iz Basileove zbirke.

Drugi, najopsežniji dio knjige posvećen je odjeku, recepciji i obradama Basileovih priča u kontekstu njemačkog romantizma. Proturječan stav romantičara prema Basileu ogleda se na primjeru Clemensa Brentana, te Jacoba i Wilhelma Grimma: Grimmovi tako hvale njegovu uporabu napuljskog dijalekta, prepoznajući u *Lo cunto de li cunti* svojevrsan transkript usmenih priča kakvom su i sami težili, dok Brentano iznad svega cijeni Basileovo istančano pripovijedanje u kojem nalazi potvrdu njegove književne vještine. Četvrto poglavlje analizira bajku “La mortarella” (Mirta), Basileovu adaptaciju mita o Dafni i Adonisu (obilato premreženu referencama na “Amora i Psihu”), a peto Brentanove transformacije odabranih Basileovih bajki u vjerske alegorije. Šesto poglavlje dalje istražuje Brentanove vjerske sklonosti, konkretno njegove reinkripcije vjerskih vizija Anne Katharine Emmerick, u kojima Maggi nalazi niz strukturnih sličnosti s bajkom. Tema sedmoga poglavlja proces je koji Maggi naziva grimmifikacijom Basileove zbirke i analizira na primjeru sažetaka-adaptacija Basileovih priča koje potpisuju braća Grimm, a koje su pridodane drugome izdanju njihove zbirke *Kinder- und Hausmärchen* (Dječje i kućne bajke) objavljenom 1819. godine (svih pedeset sažetaka, u Maggijevom prijevodu, nalazi se u dodatku na kraju studije). Osmo poglavlje odabrane inačice bajke o Ljepotici i Zvijeri (varijanta “Amora i Psihe”) razmatra kroz prizmu Novalisove filozofije, napose njegovog tumačenja bajke kao pripovijesti koja tematizira i pomiruje suprotnosti.

Tri poglavlja koja čine treći dio studije bave se postmodernističkim, medijski i žanrovski raznolikim obradama (Basileovih) bajki. U devetome poglavlju djela američkoga pisca Roberta Coovera – primjerice, *Pinocchio in Venice* (Pinokio u Veneciji, 1991), *Briar Rose* (Trnoružica, 1996) i *Stepmother* (Maćeha, 2004) – služe kao poticaj za promišljanja o postmodernističkim trendovima i strategijama vezanim uz reinkripcije bajki. Deseto poglavlje analizira roman Stanleyja Elkina *The Magic Kingdom* (Čarobno kraljevstvo, 1985), svojevrsnu parodiju bajke o Snjeguljici koja opisuje posjet skupine bolesne djece Disneylandu. Nadovezujući se na oštru kritiku Disneyja kakvu osobito sustavno i uporno iznosi glasoviti američki istraživač bajki Jack Zipes, Maggi se obrušava na Disneyjevo svojatanje bajki. Promoviranje Disneyjeve (ili bilo koje druge) verzije kao definitivne i jedine ispravne, napominje Maggi, u izravnom je proturječju s duhom bajke koja se, da bi preživjela, mora neprestano mijenjati, transformirati i iznova osmišljavati. Jedanaesto poglavlje analizira elemente bajki u suvremenoj američkoj memoarskoj prozi (npr. *Godina magičnog razmišljanja* Joan Didion, 2005; *A Widow's Story*/Udovičina priča Joyce Carol Oates, 2007), koje Maggi prepoznaje prvenstveno na razini strukture, tema i motiva, ali

i u tendenciji (naglašenoj upravo kod Basilea) iznošenja “prljavštine” na vidjelo. Posljednje poglavlje posvećeno je filmu *Beasts of the Southern Wild* (Zvijeri južnih divljina, red. Benh Zeitlin, 2012), koji Maggi ocjenjuje izuzetno pozitivno, nazivajući ga “novim i originalnim oblikom bajke” (str. 279; svi prijevodi su moji), a glavnu junakinju Hushpuppy “novom Pepeljugom, novom Snjeguljicom” (str. 289).

Preserving the Magic Spell učeno je i eklektično štivo koje vješto spaja analize na mikro i makro razini, koristeći pomna i komparativna čitanja pojedinačnih priča kao platformu za promišljanja o širim pitanjima razvoja, recepcije i mijena žanra bajke u različitim povijesnim, kulturnim i književnim kontekstima, te njegovom mjestu i značaju u suvremenoj kulturi. Snalaženje u informacijski vrlo zgusnutom tekstu olakšava velik broj opisnih podnaslova, kao i tablični/shematski prikazi ključnih elemenata u analizama samih bajki. Cjelokupan dojam inače vrlo zanimljive i poticajne studije donekle narušava nedostatak završnih promišljanja u kojima bi autor sažeo glavne spoznaje i zaključke studije u cjelini (posljednje poglavlje to donekle nastoji postići putem kratkih referenci na teme, naslove i autor(ic)e o kojima je ranije bilo riječi). Nadalje, treći dio studije doima se slabije integriranim u monografiju kao cjelinu, možda zbog neposrednijih (ili jednostavno nedovoljno objašnjenih) poveznica s Basileom.

Izborom raznolikog korpusa i njegovom inovativnom i poticajnom obradom Maggi otvara nove perspektive i niz važnih, nedovoljno postavljenih pitanja o žanru bajke, njegovoj budućnosti i mjestu u suvremenom svijetu. U tom smislu, *Preserving the Spell* poziva na dijalog i buduća istraživanja, dajući vrijedan prilog istraživanju bajke, popularne kulture i (povijesti) književnosti.

Nada Kujundžić

Francesca Rolandi, *Con ventiquattromila baci. L'influenza della cultura di massa italiana in Jugoslavia (1955-1965)*, Bononia University Press, Bologna, 2015., 196 str.

Francesca Rolandi, talijanska povjesničarka, doktorirala je slavistiku na Sveučilištu u Torinu (Italija), a knjiga *Con ventiquattromila baci. L'influenza della cultura di massa italiana in Jugoslavia (1955-1965)* rezultat je njezinog istraživanja provedenog za potrebe izrade doktorske disertacije. Okosnicu knjige sačinjava teza da je talijanska popularna kultura u desetljeću velikih političkih promjena u unutarnjoj i vanjskoj jugoslavenskoj politici (1955. – 1965.) odigrala važnu, ako ne i ključnu ulogu u formiranju jugoslavenske popularne kulture. Naime, potpisom Londonskog memoranduma 1954. godine, koji predviđa rješavanje graničnog pitanja dviju država, uspostavu slobodne luke u Trstu te regulaciju malograničnog prometa i trgovinskih veza, stvaraju se preduvjeti za normalizaciju i procvat kulturnih i društvenih veza. Stoga u tom razdoblju nastaju brojne izložbe, koncerti, gostovanja talijanskih i jugoslavenskih folklornih skupina, a dostupnost talijanskog tiska (*La Stampa*, *Unità*, *Gazzetta dello Sport*, *Grazia*) u Jugoslaviji postaje dio svakodnevnice. Prema autorici, upravo će popularna praksa kupovanja u Trstu postati ključni dokaz poroznosti granice i mjestom susreta stanovnika dviju država. Dokaz tome su svakodnevne autobusne linije iz Zagreba, Beograda, Novog Sada, Ljubljane i Sarajeva kao i mnogobrojne reklame talijanskih trgovina i trgovačkih centara koje se objavljuju u jugoslavenskom dnevnom tisku. Time Trst postaje potrošačka meka čitavih generacija, ali i temelj za nostalglična kolektivna sjećanja koja će se mnogo godina kasnije prikazivati u TV serijama (*Naše malo misto*), opisivati u književnim djelima (D. Ugrešić, S. Drakulić) i pjevati u popularnim pjesmama (*Pusti, pusti modu*, Zdravko Čolić). Pritom, Italija postaje pojam i sinonim “lijepog i dobrog ukusa i stila”, spoj estetike i pristupačnosti

koji stvara ideju "Ljepote na dohvat ruke". No, kupljena dobra, osim što su statusni simboli i spoj visokih tehničkih standarda i estetske ljepote (poput bijele tehnike Zanussi), reflektiraju, također, društvene i ekonomske razlike u samome jugoslavenskom društvu. Naime, pojedinci odlaze u skupocjene butike, dok drugi kupuju na jeftinoj tržnici rabljenih i ponekad prošvercanih dobara – *Ponterosso*.

Novostečene mogućnosti intenzivnog, a ponekad u pograničnim prostorima i svakodnevnog kontakta postaju temelj za ostvarenje osjećaja bliskosti i familijarnosti jugoslavenskih građana, posebice stanovnika urbanih sredina, s mnogobrojnim kulturnim sadržajima i praksama talijanske popularne kulture. Time Rolandi preuzima već ranije zahvaćenu (Iveković i Marković), ali ne i sustavno obrađenu temu Italije kao zamišljenog utjelovljenja "bliskog", opipljivog i dostupnog "Zapada". Naime, autorica smatra kako su sadržaji angloameričke pop kulture nakon procesa prilagodbe talijanskom kulturnom kontekstu nadalje prenošeni u Jugoslaviju gdje su, jednom izmijenjeni, postajali prihvatljiviji i manje kontroverzni u očima jugoslavenskih vlasti.

Posebice na priobalju talijanska popularna kultura prodire u jugoslavenske domove putem radijskog i televizijskog signala, a gledanje popularne talijanske televizije RAI omogućuje i upoznavanje te kasnije kopiranje brojnih glazbenih i zabavnih televizijskih programa i formata. Tako popularni talijanski glazbeni festival *Sanremo*, osim što otvara mogućnost suradnje i gostovanja mnogim talijanskim pjevačima (poput Adriana Celentana, Domenica Modugna ili Waltera Malgonia), postaje i predložak i poticaj za osnivanje glazbenih festivala diljem Jugoslavije: Glazbeni festival Opatija (1958.), Beogradsko proljeće (1961.), Splitski festival (1962.) ili Melodije Istre i Kvarnera (1964.). S druge strane, talijanska kinematografija i kulturni filmovi talijanskog neorealizma (*Roma città aperta* i *Ladri di biciclette*) utječu na jugoslavenske filmske stilove i pravce, a brojni mladi jugoslavenski redatelji (poput Veljka Bulajića) odlaze na (do)školovanje u Italiju. Velike talijanske filmske zvijezde Ginu Lollobrigidu i Sofiju Loren jugoslavenski tisak opisuje kao heroine potlačenih masa, veličajući njihovo proletersko podrijetlo. Značajna suradnja nastaje i na području filmske produkcije, te mnogi talijanski filmovi nastaju kao rezultat koprodukcije iako u njima, gotovo uvijek, Jugoslaveni zauzimaju pozicije pomoćnika u produkciji ili statista.

Za ovo, doista opsežno istraživanje autorica je analizirala brojne tiskovine, poput *Ilustrovane politike*, *Vjesnika u srijedu* ili *Tovariša*, koji se s posebnom pažnjom osvrću na novonastalo potrošačko društvo, fenomen popularne kulture, kao i lokalni tisak poput *La Voce del Popolo* ili *Il Piccolo*, koji se prvenstveno osvrću na pitanja pograničnih odnosa. Navedenim izvorima Rolandi suprotstavlja mnogobrojnu i ponekad fragmentiranu arhivsku građu koja se nalazi u Državnim arhivima u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani. U njoj se autorica prvenstveno fokusira na brojne naredbe, mišljenja i zaključke Saveza komunista pojedinih država federacije ili Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije. U njima autorica iščitava čas nepovjerenje i strah od prevelikog utjecaja iskvarenih kapitalističkih vrijednosti, čas mogućnost rasonode masa i primjerenog ispušnog ventila za "nove generacije". Delikatna politička ravnoteža jugoslavenskog "trećeg puta" odrazit će se na pop kulturu i njezine sadržaje pritom legitimirajući taj isti politički poredak. Novonastala popularna kultura bitna je okosnica jugoslavenskog identiteta i njegovog jedinstvenog položaja kao rezultata sinteze "dvaju blokova". Rolandi smatra kako navedena zemljopisna i kulturna bliskost sa "Zapadom" postaje ključna i u izgradnji jugoslavenskog kulturnog i simboličkog kapitala u odnosu na ostale države istočnog bloka. Za njih ona postaje zemlja otvorenih granica, kozmopolitizma i modernizacije.

I na kraju, ponuđena analiza artikulacije odnosa talijanske i jugoslavenske popularne kulture ukazuje na, prema mišljenju autorice, duboku problematičnost, jer je navedeno kretanje ljudi i dobara asimetrične i jednosmjerne prirode. Tamo "preko granice" interes prema Jugoslaviji gotovo je nepostojeći ili isključivo motiviran ekonomskom računicom pronalaska jeftinog goriva i rezervnih automobilskih dijelova u pograničnim mjestima poput Sežane, Kopra i ponekad Rijeke. Čitajući ovu knjigu stječe se dojam kako je ona i napisana prvenstveno imajući u vidu talijan-

sku publiku, da je podsjeti na njezine zaboravljene susjede. Antropolozima, ali i znanstvenicima drugih srodnih disciplina može koristiti njezina detaljna i intrigantna, ali mjestimice nedovoljno razrađena, analiza suodnosa dviju kultura u delikatnim godinama nakon Drugog svjetskog rata. To, dakako, otvara niz novih istraživačkih mogućnosti i pitanja poput, primjerice, analize odnosa jugoslavenske popularne kulture s drugim susjedima “bliskog Zapada” poput Austrije ili s onima koji su se nalazili s druge strane “željezne zavjese”, za koje je sama Jugoslavija predstavljala takav, istovremeno dalek i dohvatljiv, ideal.

Duga Mavrinac

Luka Šešo, *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2016., 295 str.

Temeljena na rezultatima terenskih istraživanja provedenih u unutrašnjosti Dalmacije od 2003. do 2009. godine knjiga Luke Šeše tematizira hrvatska tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića. U središte svog interesa autor smješta nositelja tih istih vjerovanja, odnosno čovjeka i njegov odnos prema nadnaravnom te se usmjerava na propitivanje društvenog značaja nadnaravnih bića i njihove uloge u suvremenom društvu. Prvo poglavlje razmatra ključne pojmove autorova analitičkog aparata i legitimizira njihovu upotrebu. Tako se поближе analiziraju koncepti poput *vjerovanja*, *vjere* i *praznovjerja*, *tradicijskog*, *narodnog* i *folklornog* te naposljetku i pojam *nadnaravnih bića* u odnosu na ona *fantastična* ili *mitska*. Kao glavni protagonisti tradicijskih vjerovanja u nadnaravna bića u unutrašnjosti Dalmacije izdvajaju se vile, vukodlaci, mòre i vještice, a njihove su osnovne karakteristike čitateljima predstavljene na početnim stranicama knjige.

Kritičko promišljanje povijesti istraživanja i različitih pristupa sferi nadnaravnog, razloženih u drugom te mjestimice i trećem poglavlju, Šešo započinje s razdobljem romantizma u čijem društveno-političkom okrilju nadnaravna bića, vjerovanja i mitovi imaju važnu ulogu u (re)konstrukciji drevne i slavne prošlosti pojedinih etničkih skupina te izgradnji novih naroda i društava. Od popisivanja, klasificiranja i konstruiranja vjerovanja u nadnaravna bića udaljit će se tek historioografski pristupi kraja 19. i početka 20. stoljeća s razvojem tzv. racionalističke paradigme i počecima proučavanja pisanih dokumenata sa suđenja vješticama. Autor posebno valorizira historiografske istraživačke pothvate druge polovice 20. stoljeća, poput francuske nove historije, talijanske mikrohistorije i drugih čiji interdisciplinarni pristupi te primjena antropoloških teorija i metodologija u istraživanjima europskog i izvanoeuropskog vještičarenja otvaraju prostor i pitanjima o kulturnom i društvenom značaju vjerovanja u nadnaravno u pojedinim zajednicama.

Početak istraživanja nadnaravnih bića u Hrvatskoj povežujemo s pozitivističkim diskursom hrvatske etnološke znanosti začete krajem 19. stoljeća u ključu nacionalnog romantizma i narodoznanstva Antuna Radića, a mjesto pomaka od striktno deskriptivnih prikupljanja podataka prema sagledavanju društvene uloge nadnaravnog autor pronalazi u folklorističkim istraživanjima Maje Bošković-Stulli. Fundusi etnografske i folklorističke građe poslužiti će kao vrijedna polazišta suvremenim radovima hrvatskih znanstvenika na temu nadnaravnih bića krajem 20. i početkom 21. stoljeća. Obnovljeni znanstveni interes za mitsko i nadnaravno u hrvatskom postsocijalističkom društvu potaknut će nove interpretacije stare građe te ponovne odlaske na terenska istraživanja. Ipak, kako ističe Šešo, zbog česte usmjerenosti prema revalorizaciji dosadašnjih predodžbi o vjerovanjima u nadnaravna bića i novijim terenskim istraživanjima uglavnom se dolazilo do nadopune već prikupljenih podataka, dok pozornije sagledavanje uloge nadnaravnih bića u suvremenom društvu izostaje.

Za vlastito istraživanje u unutrašnjosti Dalmacije, gdje su i danas zabilježena pripovijedanja i vjerovanja u nadnaravna bića, Luka Šešo odabire drugačija polazišta. U četvrtom poglavlju on vješto obrazlaže svoj istraživački diskurs, razinu upletenosti u zajednicu koju istražuje te navodi svoja terenska iskustva i refleksije. Njegov istraživački interes usmjeren je k boljem razumijevanju sâmog čovjeka unutar sustava vjerovanja. Autor nastoji propititi aktualne uloge vjerovanja u nadnaravna bića u svjetonazoru istraživanih zajednica i sagledati njihov mogući utjecaj na odnose među pojedincima, društvenim skupinama ili regijama. Stoga ga zanima i društveni status te migracijska kretanja njegovih sugovornika, a zanimljiv prilog poglavlju čine i razmatranja gospodarskih, geografskih, društveno-socijalnih te političko-etničkih prilika koje su utjecale na izjave pripadnika istraživane zajednice.

Moguće uloge pripovijedanja i vjerovanja u nadnaravna bića u unutrašnjosti Dalmacije prepoznate su i pobliže razmotrene u petom poglavlju. Analizom iskaza svojih sugovornika i kontekstualnih okvira u kojima se tijekom istraživanja pripovijedalo o nadnaravnim bićima, autor zaključuje da danas, jednako kao i u prošlosti, pripovijedanja o nadnaravnom mogu imati funkciju zabave i socijalizacije. Iskazi o nadnaravnom često figuriraju i kao odraz regionalne, etničke, ideološke ili vjerske grupne pripadnosti ili pak posredno određuju odnose prema drugim društvenim skupinama. Nadalje, nadnaravna bića i vjerovanja u njih vješti su posrednici pri utvrđivanju i reguliranju društvenih normi zajednica te mogu biti i medijatori pri izražavanju različitih društvenih tenzija, međuljudskih razmirica i konflikata, teško prihvatljivih životnih situacija ili većih društvenih nevolja i katastrofa. Nadnaravna bića imaju vidljivu ulogu i u društvenim mehanizmima zastrašivanja te stjecanja osobne koristi.

Zanimljivi doprinosi razumijevanju društvenih uloga nadnaravnih bića svakako su i vlastita zapažanja i razmišljanja autorovih sugovornika iz unutrašnjosti Dalmacije. Premda raznoliki u svojim tumačenjima, njihovi iskazi upućuju na činjenicu da pripovijedanja i vjerovanja u nadnaravna bića čovjeku olakšavaju suočavanje i snalaženje u svakodnevnim životnim situacijama i problemima. Ovo posljednje dovodi autora i do propitivanja modaliteta suživota dvaju koncepata vjerskih svjetonazora na istraživanom području. Riječ je, dakako, o odnosu kršćanskih i crkvenih praksi prema vjerovanjima u nadnaravna bića. Razlog postupnom i trajnom smanjenju intenziteta vjerovanja u nadnaravna bića pa i nestanku pojedinih bića o kojima se na tim prostorima prije pedesetak godina još pripovijedalo, osim u jačanju pojedinih crkvenih praksi, autor pronalazi i u procesima modernizacije. No, dok pojedina nadnaravna bića bivaju zamijenjena drugim vrijednostima i praksama modernog doba koje ljudima olakšavaju svakodnevni život ili pak pružaju utjehu, vjerovanja u vještice, vile, mòre i vukodlake još uvijek su snažno prisutna. Kako zaključuje autor u šestom, ujedno i posljednjem poglavlju knjige, ta nadnaravna bića i danas imaju važne društvene uloge u svjetonazoru stanovništva u unutrašnjosti Dalmacije, ukorijenjene posredstvom različitih prošlih i suvremenih društvenih praksi.

Knjiga Luke Šeše pruža uspješan primjer suvremenog etnografskog terenskog istraživanja združenog s interdisciplinarnim metodološkim i teorijskim okvirima. *Živjeti s nadnaravnim bićima* poželjan je i inovativan doprinos istraživanjima sfere nadnaravnog te se legitimizira kao nezaobilazno polazište i poticaj budućim etnološkim, antropološkim i sociološkim propitivanjima, novim spoznajama te mogućim odgovorima na pitanje "zašto ljudi vjeruju u nadnaravna bića i čemu ona služe?" Njezino analitičko, ali nadasve pitko štivo privući će pozornost brojnih čitatelja i izvan znanstvenih krugova.

Maja Pasarić

Cinderella across Cultures. New Directions and Interdisciplinary Perspectives, Martine Hennard Dutheil de la Rochère, Gillian Lathey i Monika Woźniak, ur., Wayne State University Press, Detroit, 2016., 421 str.

Za "Pepeljugu" bismo lako mogli ustvrditi da je najpopularnija, najpoznatija, a možda i najdugovječnija bajka na svijetu (kineska varijanta iz 9. stoljeća redovito se javlja na popisima kandidata za najstariju poznatu bajku, a neke od motiva karakterističnih za taj tip priče nalazimo i u egipatskoj pripovijesti o Rhodopis, zabilježenoj u 1. stoljeću). Stotine inačica širom svijeta pričaju o potlačenoj djevojci koja uz pomoć čudesnih bića i/ili čarobnih predmeta uspijeva bitno popraviti vlastiti materijalno-društveni položaj i udati se za kraljevića (ili kakvog drugog visokopozicioniranog mladića). O tome da njena popularnost ne jenjava ni danas svjedoče i nebrojene književne, filmske, stripovske, kazališne i ine medijske adaptacije, kao i činjenica da su se pojedini motivi, poput staklene cipelice, dobre vile ili bundeve-kočije, prometnuli u značenjski bogate simbole koji egzistiraju i izvan granica bajke. Na koncu, tom "globalnom kulturnom ikonom" (str. 2; moj prijevod) bavi se i pozamašan korpus stručne literature. Štoviše, prva studija u potpunosti posvećena jednoj bajci, ona Marian Roalfe Cox (1893), analizira upravo "Pepeljugu" (točnije 345 inačica spomenutog tipa priče). Od važnijih studija valja spomenuti i *The Cinderella Cycle* (1951) Anne Birgitte Rooth, *Cinderella: A Casebook* (1982), koju urednički potpisuje Alan Dundes, te *The Cinderella Story: The Origins and Variations of the Story Known as Cinderella* (1989) Neila Philipa. Dobrodošao prilog istraživanju "Pepeljuge" nedavno je ponudila i izdavačka kuća Wayne State University Press u vidu opsežnog, multidisciplinarnog zbornika *Cinderella across Cultures. New Directions and Interdisciplinary Perspectives*.

Izrastao iz znanstvenoga skupa održanog 2012. godine na rimskome sveučilištu La Sapienza, zbornik objedinjuje osamnaest radova (uokvirenih predgovorom, uredničkim uvodnikom, indeksom i bilješkom o autori(ca)ma) koje su urednice Martine Hennard Dutheil de la Rochère, Gillian Lathey i Monika Woźniak podijelile u tri tematske skupine.

Prvu tematsku skupinu, posvećenu kanonskim inačicama "Pepeljuge" (u prvom redu Perraultovoj i Grimmovoj) te povijesnim i kulturnim kontekstima iz kojih su izrasle, otvara prilog Ruth Bottigheimer. Ispisujući tiskanu povijest "Pepeljuge" (od Basilea i Perraulta do Madame d'Aulnoy i braće Grimm) te istražujući njen prijelaz iz pisane u usmenu tradiciju, Bottigheimer traga za korijenima transformacije eponimske junakinje iz kraljevine "sa stavom" i izraženom osobnosti u "narodsku princezu" s malo ili nimalo karaktera. U odmaku od tradicionalnog promišljanja pojedinačnih pripovijesti u kontekstu širih kategorija temeljenima na tipu priče, likovima ili epizodama, Kathryn A. Hoffmann Perraultovu bajku o staklenoj cipelici sagledava u kontekstu priča koje tematiziraju umjetničke artefakte (među ostalim i one izrađene od stakla), te širem okviru talijanske i francuske tradicije bajke 17. stoljeća. U dodatku radu autorica se osvrće na debatu o tome je li Perraultova cipelica zapravo staklena (*verre*) ili krznena (*vair*) te nudi vrijedan popis rječnika i enciklopedija objavljenih na engleskom i francuskom jeziku koji u većoj ili manjoj mjeri pridonose perpetuaciji kontroverze.

Potaknuta recentnim porastom zanimanja za osobu prevoditelja/ice i prepoznavanjem činjenice da njegovi/njezini stavovi u određenoj mjeri neizbježno utječu na proces prevodenja i njegov konačni "proizvod", Gillian Lathey piše o Robertu Samberu, prvome prevoditelju Perraultove "Pepeljuge" na engleski jezik (1729). Cyrille François ponudio je diskurzivnu analizu naoko sličnih inačica "Pepeljuge": Perraultove i Grimmove. Istražujući načine na koje kultura oblikuje ideologiju pripovjednoga teksta, autor je posebnu pozornost posvetio pripovjednim strategijama, po(r)uci djela, uporabi i ulozi čarolije, te likovima. Tema rada Talithe Verheij popularne su tiskane verzije "Pepeljuge" objavljene u Nizozemskoj u razdoblju od 1700. do 1900. godine, kada je na

snazi ideološka cenzura dječje književnosti. Daniel Aranda bavi se tekstualnim intervencijama i modifikacijama (posebice na planu pouke djela) prisutnima u tiskanim verzijama Perraultovog teksta objavljenima između 1850. i 1900. godine u Francuskoj.

Šest radova okupljenih u drugome dijelu zbornika analizira suvremene, subverzivne (uglavnom *queer* i feminističke) adaptacije bajke o Pepeljugi, poput romana *The Edible Woman* Margaret Atwood (Rona May-Ron) i *Bound* Donne Jo Napoli (Roxane Hughes), pripovijetke “The Tale of the Shoe” objavljene u zbirci *Kissing the Witch* Emme Donoghue (Ashley Riggs) i slikovnice *Prince Cinders* Babette Cole (Jennifer Orme). Martine Hennard Dutheil de la Rochère usporedila je dvije “Pepeljuge” Angele Carter: njen prijevod Perraultove bajke u kojem u prvi plan izbija “emancipatorska poruka” upućena mladim djevojkama (str. 162; moj prijevod) i njenu Grimmovom bajkom nadahnutu pričom “Ashputtles or The Mother’s Ghost”, koja tematizira odnos između majke i kćeri. Mark Macleod pozabavio se pojavnošću i transformacijama motiva karakterističnih za bajku o Pepeljugi u suvremenim LGBTI romanima za mlade (*Rainbow Boys* Alexa Sáncheza, *Out of the Pocket* Billa Konigsberga, *Boy Meets Boy* Davida Levithana i dr.).

Treći dio zbornika posvećen je “Pepeljugi” u vizualnoj kulturi: na ilustracijama, filmu i (filmskim, kazališnim itd.) plakatima. Sandra Beckett analizirala je adaptacije bajke objavljene od sedamdesetih do danas koje se obraćaju dvostrukoj – i odrasloj i dječjoj – publici i u kojima je naglasak na vizualnom pripovijedanju. Posebnu pozornost autorica je posvetila umjetnicima/ama koji/e napuštaju tradicionalnu ilustraciju u korist inovativnijih vizualnih rješenja (npr. Warja Lavater, Joanna Rubin Dranger, William Wegman). Jan Van Coillie istražio je ilustracije brojnih izdanja “Pepeljuge” objavljenih u Nizozemskoj i Flandriji od 1850. godine, napose načine na koje one komplementiraju tekst, vizualiziraju likove i njihove međuodnose, te oblikuju kulturno uvjetovane norme i vrijednosti. Recepcija “Pepeljuge” u Poljskoj tema je radova Monike Woźniak i Agate Hołobut: Woźniak pokazuje kako se, u nedostatku “službene” nacionalne inačice, kanonske verzije bajke “nacionaliziraju” i prilagođavaju specifičnom poljskom kontekstu, dok Hołobut analizira poljske plakate za kazališne, operne, baletne i filmske adaptacije bajke nastale u 20. i 21. stoljeću. Rad Xenie Mitrokhine posvećen je recepciji i prilagodabama klasične priče o društvenom usponu u kontekstu sovjetske masovne kulture. Zaključnu riječ u tematskoj sekciji, a šire i zborniku, ima Jack Zipes, čiji prilog (popraćen opsežnom filmografijom koja obaseže više od jedanaest stranica) donosi pregled filmskih (igranih i animiranih, dugometražnih i kratkometražnih) adaptacija “Pepeljuge”.

Cinderella across Cultures višestruko ispunjava obećanje inovativnosti naznačeno u podnaslovu. Za razliku od ranijih (prethodno nabrojanih) zbornika i monografija koji najvećim dijelom donose komparativne analize manjeg ili većeg broja tekstualnih inačica “Pepeljuge”, pri čemu im je primarni cilj uočiti njihove sličnosti te na temelju njih opisati osnovni pripovjedni model bajke, u središtu zanimanja ovdje prikazanog zbornika upravo su različitosti, odnosno kulturne, društvene, umjetničke i ine specifičnosti pojedinih inačica, adaptacija i reinskripcija bajke o Pepeljugi. Naglasak je pritom na dinamičnom aspektu bajke – koju se definira ponajprije kao kulturni tekst izrastao iz specifičnog društvenog, povijesnog, itd. konteksta – i njenim preobrazbama unutar različitih medija, jezika i žanrova. Bogatstvo građe komplementira raznolikost pristupa i teorijsko-metodoloških aparata posuđenih iz širokog raspona znanstvenih disciplina, od folkloristike i lingvistike do kulturnih i medijskih studija. Temeljen na zasadama suvremenih spoznaja i pravaca u istraživanju bajke, zbornik otvara niz zanimljivih i nadasve poticajnih tema i problema, nudi široku lepezu raznolikih, inovativnih pristupa te upozorava na iznimno dinamičnu i transmedijsku narav žanra bajke koji se neprestano mijenja, prilagođava i iznova stvara.

Informativni i inspirativni pojedinačni prilozi tvore preglednu, skladnu i dobro osmišljenu cjelinu, koja predstavlja iznimno vrijedan prilog istraživanju bajki, ali i popularne kulture, prevođenja, filma i (dječje) književnosti. Zahvaljujući mnogostrukosti pristupa i izuzetnoj tematskoj raznolikosti, *Cinderella across Cultures* nudi pouzdan izvor i poticaj za buduća istraživanja ne samo “Pepeljuge”, već i (suvremene) bajke općenito.

Odrast: pojmovnik za novu eru, Giacomo D'Alisa, Federico Demaria i Giorgos Kallis, ur., Fraktura i Institut za političku ekologiju, Zagreb, 2016., 365 str.

Knjiga *Odrast: pojmovnik za novu eru* (u prijevodu Mirte Jambrović) izašla je iz tiska ove godine, a prijevod je knjige izvorno objavljene 2014. godine. Riječ je zapravo o pojmovniku, koji su autori hrvatskog predgovora okarakterizirali kao “pokušaj ocrtavanja temeljnog pojmovnog aparata za zagovor društva drugačijeg od ovoga u kakvom živimo danas”. Knjigu su uredili Giacomo D'Alisa, Federico Demaria i Giorgos Kallis, okupljeni ne samo u okviru Autonomnog sveučilišta u Barceloni, već i u udruzi Research & Degrowth.

I uistinu se radi o pojmovniku, jer su poglavlja, ukoliko ne računamo uvodno i završno, vrlo sažeta (ali i jasna) u objašnjavaju osnovnih pojmova značajnih za kritičare trenutnog društvenog poretka, ali i načina na koji taj konkretni pojam upotrebljavaju ili kritiziraju odrastnici, odnosno kako se taj pojam sagledava u kontekstu odrasta.

Predgovor su napisali Mladen Domazet i Danijela Dolenc, članovi Grupe 22, “progresivno zeleno-lijeve istraživačke i zagovaračke organizacije, predane razvijanju alternativnih modela socijalno pravednih, demokratskih i materijalno održivih društava za 22. stoljeće” (s mrežne stranice Grupe 22). S obzirom na to da neupućenima hrvatski “prijevod” riječi *degrowth* (koja je pak “prijevod” francuskog koncepta *décroissance*) može zazvučati čudno, autori predgovora osvrnuli su se i na terminološku problematiku povezanu s pojmom koji ukazuje (kao uostalom i u engleskom “prijevodu” francuskog pojma) na udaljavanje od imperativa rasta, ali i na dodatnu konotaciju koju pojam odrast ima u hrvatskom jeziku – konotaciju odrastanja, zaustavljanja fizičkog rasta i postizanja zrelosti. Shodno tome, zagovaratelji odrasta ili teoretičari odrasta nazivaju se odrastnicima i, kao što navode autori predgovora, naprosto je potrebno neko vrijeme da se čitatelj na te pojmove privikne.

Autori predgovora osvrnuli su se i na mogućnosti odrasta u Hrvatskoj te hrvatski kontekst ističu kao prednost za odrastničke ideje, zbog jedinstveno povoljnog položaja za prebacivanje na održivije razvojne putanje, pogotovo ukoliko se uspiju odbaciti pounutreni orijentalistički pristupi prema vlastitoj kulturi (dihotomija Europa – Balkan), koje, prema mišljenju autora predgovora, afirmiraju domaće društvene znanosti (iako se autori nisu osvrnuli na npr. kritiku takvog pounutrenja koja dolazi od strane pojedinih humanističkih znanosti, poput npr. antropologije).

Uvodno poglavlje i epilog napisali su sami urednici, a između tih dvaju poglavlja smjestile su se četiri cjeline. U svakoj od cjelina autor ili nekoliko njih (od vodećih mislilaca odrasta poput Serge Latouchea, nekolicine profesora emeritusa iz različitih područja pa sve do brojnih doktoranada ili pak aktivista za nuklearno razoružanje) sažeto objašnjavaju određeni pojam ili pristup koji pripada terminološkom korpusu odrasta. Svi su oni na početku knjige navedeni iza urednika, abecednim redom, uz kratak biografski podatak.

U uvodnom poglavlju saznajemo povijest razvoja i nastanka pojma, povijest nastanka odrasta kao pokreta, kratki pregled njegovih faza i, naravno, značenje pojma. Odrast ne predstavlja samo znanstveno utemeljenu kritiku ekonomskog rasta kao jedinog društveno prihvatljivog smjera, nego ujedno označava i put kojim bismo trebali krenuti kako bi društva manje iskorištavala prirodne resurse. To naravno podrazumijeva određenu srodnost s konceptom održivosti, a autori se osvrću i na porijeklo danas sveprisutnog i poprilično zloupotrebljavanog pojma održivi razvoj (u tom je kontekstu zanimljiv podatak da je pojam “održivi odrast”, plasiran u srpnju 2001. godine, registriran kao intelektualno vlasništvo, upravo s ciljem upozoravanja na njegovu buduću zlouporabu i konvencionalizaciju). Urednici su nastojali predstaviti čitateljima osnovne postavke teorije odrasta, poput granica rasta, odnosa odrasta i autonomije, odnosa odrasta i repolitizacije, odrasta i kapitalizma te putova transformacije k odrastu. U takve putove transformacije spadale bi

jednostavne ekonomske prakse, društvene institucije bez rasta, novčarske i kreditne institucije te politika transformacije k odrastu.

U prvoj cjelini naslovljenoj "Pristupi proučavanju odrasta" čitatelj saznaje više o samom pokretu, o povijesti ideja i koncepata koji se danas koriste gotovo pa svakodnevno (npr. održivi razvoj). Taj povijesni uvod osobito je važan stoga što bi možda netko nedobronamjeran mogao olako zaključiti da odrast i odrastnici predstavljaju samo neku novu, gotovo pomodnu etiketu za napretku protivne "antiglobaliste" (nepravедno uobičajen naziv za alterglobaliste). Dapače, u kasnijim poglavljima autori zaključuju da odrast obuhvaća brojne druge koncepte i pristupe poput npr. solidarne ekonomije ili upravo alterglobalizacije.

Drugi dio naslovljen "Jezgra" sadrži sažeta objašnjenja niza pojmova koji se koriste i izvan konteksta odrasta (od npr. autonomije, bruto domaćeg proizvoda, Jevonsovog paradoksa – povratnog učinka do skrbi i sreće), ali su predstavljeni čitatelju upravo s naglaskom na to kako se te pojmove sagledava u okviru teorije odrasta.

Treći dio nazvan je "Djelovanje" i posvećen je konkretnim odrastničkim praksama i pokretima koji su se pojavili ili se pojavljuju na različitim stranama svijeta (npr. digitalna zajednička dobra, dijeljenje posla, osnovni i maksimalni dohodak, postnormalna znanost, urbano vrtlarstvo i zadruge). Za znanstvenike je osobito zanimljivo poglavlje o tzv. postnormalnoj znanosti, u kojemu dvojica od trojice urednika objašnjavaju kakva bi to trebala biti znanost ukoliko želi odgovoriti na brojne goruće suvremene probleme, za koje više nije dovoljna normalna znanost. Naime, suvremena normalna znanost, prema mišljenju autora, prestala je biti stvaralačka i postala je industrijska, što je kao posljedicu za znanstvenike imalo da su izgubili kontrolu i mogućnost upravljanja onime što su stvorili. Postnormalna znanost ne podrazumijeva učestaliju ili redovitu primjenu rezultata nekih "čistih" znanstvenih istraživanja u određenom kontekstu, jer je i u tom kontekstu uloga znanstvenika stručnjaka dominantna, već ona poziva na stvaranje stručne zajednice (a ne zajednice stručnjaka) kojoj cilj nije postići sadržajnu racionalnost, nego ostvariti proceduralnu racionalnost koja će omogućiti pronalazak zajedničkih i zadovoljavajućih rješenja, čime se "osigurava kvaliteta" tih rješenja. Pritom, ističu autori, ne nestaje potreba za normalnom znanostu – naime, samo određeni, najpriječi ekološki, društveni i ekonomski problemi zahtijevaju postnormalnu znanost.

Četvrti dio nazvan "Savezi" objedinjuje četiri poglavlja u kojima su opisana četiri pokreta, načina razmišljanja ili tradicije koje su po svojim postavkama i načinu razmišljanja srodne odrastu, ili ih urednici takvima smatraju. Tako saznajemo na koji su način koncepti i discipline poput *buen vivir*, ekonomije stalnosti, feminističke ekonomije i *ubuntua* povezani s odrastničkim idejama i načinom razmišljanja.

U završnom poglavlju (odnosno epilogu) naslovljenom "Od mjera štednje do *dépensea*" urednici nas nastoje pobliže upoznati s teorijom *dépensea*, prema kojoj bi trebalo osmisliti svrhovite prakse trošenja viškova, čime se "iscrpljuje" kapital, odnosno izvlači ga se iz optjecaja, usporavajući ga (što je u skladu s ciljevima odrasta). Urednici tvrde da bi takva kolektivna rasipnost trebala biti politička i da ne bi trebala biti u osobnu korist ili u korist kapitala, te da je na društvu da odredi što bi moglo biti smatrano dobrim rješenjem za takvo trošenje.

Naravno, osnovna kritika, koja je uostalom već i upućena, tiče se odabira pojmova koji su predstavljeni, ali još i više onih koji nisu. Tako ekološki ekonomist Brian Davey, u osvrtu objavljenom na mrežnim stranicama FEASTA – The Foundation for the Economics of Sustainability (<http://www.feasta.org/2014/12/18/degrowth-a-vocabulary-for-a-new-era-review/>), smatra ne samo da su neki izuzetno važni pojmovi, poput klimatskih promjena i resilience/otpornosti, izostavljeni iz pojmovnika (ne nužno i iz teksta), nego i da neki nisu dovoljno dobro objašnjeni te da su potencijalno opasni (*dépense*). Ja bih se osvrnula na pomalo nespretno i/ili negdje u prijevodu izgubljeno (ne mislim pritom na hrvatski prijevod, nego upravo na činjenicu da je knjiga u originalu pisana na engleskom, a da možda autorima engleski nije materinji jezik) značenje pojma antro-

pološki (npr. str. 339 i 340). Iako ta nespretnost nije ključna za razumijevanje knjige, ona bi svakom antropologu zazvučala čudno. Giorgos Kallis, jedan od urednika, odgovorio je na Daveyjeve kritike te razjasnio razloge za pojedine nedostatke (najavivši *online* nadopunu pojmovnika), ali i ogradivši se od teorije *dépensea* kao isključivog rješenja koje odrastnici nude za postojeće probleme (<http://www.feasta.org/2014/12/22/response-by-giorgos-kallis-to-brian-daveys-review-of-degrowth/>). Kratkoća pojedinih objašnjenja koja upućuje zainteresiranog čitatelja na daljnje čitanje ili proučavanje također je, prema izjavi Kallisa, jedan od ciljeva pojmovnika, a svakako je intrigantno pratiti odjek knjige u jednoj takvoj, proširenoj, stručnoj zajednici.

I uistinu, ova knjiga navodi zainteresiranog čitatelja na daljnje proučavanje. U tom je smislu posebno praktično što je popis literature na kraju knjige podijeljen po poglavljima, pa je na taj način lakše nastaviti istraživački pratiti određenu temu. Ovo djelo predstavlja ako ne temelj, onda svakako odličan uvod u bavljenje problematikom rasta i odrasta. I za svakoga tko s točke gledišta vlastite discipline želi uputiti kritiku suvremenom globalnom ekonomskom i društvenom poretku (a takvih je sve više, iz raznorodnih disciplina), ovo je također nezaobilazno štivo. I to ne zato što se kritika ne bi mogla uputiti bez poznavanja ovog pojmovnog okvira, nego stoga što je taj okvir uistinu poprilično uključiv te pruža niz pojmovnih alata (zajedno s uputama za korištenje) koje svaki istraživač može pokušati primijeniti na područje svojeg znanstvenog interesa.

Olga Orlić

Vrtovi našega grada: studije i zapisi o praksama urbanog vrtlarenja, Tihana Rubić i Valentina Gulin Zrnić, ur., Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo, Parkticipacija, Zagreb, 2015., 333 str.

Knjiga *Vrtovi našega grada: studije i zapisi o praksama urbanog vrtlarenja* pokriva iznimno bitno i relevantno područje znanstvenog interesa. S obzirom na širinu pristupa i analize podtema unutar velike teme hrane i društvenih implikacija odnosa prema proizvodnji hrane, tema djela je relevantna za čitav niz humanističkih i društvenih znanosti i znanstvenih podkategorija kao što su: etnologija, socijalna ekologija, urbana sociologija, antropologija, kulturna geografija, povijest umjetnosti, psihologija svakodnevnice i druge. S obzirom na raznovrsnost radova i širinu pogleda u radovima na glavnu temu djela, možemo istaknuti kako ciljna skupina zahvaća široke slojeve društva zainteresirane za temu. To će, bez ugrožavanja kvalitete i znanstvene relevantnosti djela, zasigurno povećati njegovu vidljivost, što je za pohvaliti.

Ovo iznimno i raritetno djelo u hrvatskoj povijesti i praksi uredile su Tihana Rubić i Valentina Gulin Zrnić, a uspjele su okupiti dvadeset dvoje autora i autorica koji svaki na svoj način pripovijedaju o vlastitom iskustvu i viđenju urbanih vrtova i njihova današnjeg značaja.

Djelo je iznimno relevantno ne samo zbog neupitne važnosti teme koju istražuje, a to je hrana i odnos prema proizvodnji hrane, nego i zbog specifične analize gradskih ili urbanih vrtova kao zasebnog socijalno-ekološkog oblika djelovanja. Unatoč višegodišnjoj tradiciji urbanog vrtlarenja u Hrvatskoj, a posebno u sjeni zagrebačkih nebodera, osim par zapaženih i vrijednih iznimaka (Dunja Rihtman-Auguštin 1988), tema nije dovoljno znanstveno obrađena i može se reći da ovaj zbornik radova popunjava tu "zapuštenost". To je posebno važno jer se posljednjih godina u mnogim gradovima Hrvatske i na više lokacija u Zagrebu događa pravi *revival* urbanih vrtova te je trenutak objavljivanja zbornika i više nego aktualan i zadovoljava društveni interes. Dapače, u dvadesetak gradova pobrojanih u knjizi inicijalno građanske inicijative dovele su do promjena u

mnogim gradskim strukturama te nastanka ne samo nove *frendli* pozicije prema gradskim vrtlari-ma, nego i direktne potpore širenju i uspostavljanju gradskih vrtova.

S obzirom na širinu znanstvenih disciplina koju djelo zahvaća i različiti znanstveni stil koji se njeguje u svakoj od njih, drugačija struktura i jezik radova ne smetaju, već se prirodno uklapaju u taj znanstveno-društveni kaleidoskop. Koliko god se pozivali na potrebu interdisciplinarnosti, još uvijek su u znanosti rijetki primjeri tako finog preklapanja i suglasja te različitosti, kao što je postignuto u ovoj knjizi.

Knjiga je podijeljena u pet zasebnih cjelina koje se unatoč tome, kao što smo već istaknuli, mogu čitati i bez linearnog slijeda; tekstovi su, po uzoru na prave urbane vrtove, isprepleteni i povezani. Prvi dio "Urbano vrtlarenje – strategija, paradigma i/ili eksperiment" donosi propitki-vanje različitih strategija u urbanim vrtovima, od Igora Toša do potrage Sandre Dobrić za društve-nosti urbanih vrtova na primjerima iz Varaždina i Zagreba. U tom tekstu vidimo izvrstan terenski rad i predanost temi, pri čemu autorica naglašava pojmove kao što su zajedništvo, ravnopravnost, su-djelovanje, odnosno teži opisati samu suštinu urbanih vrtova pokrenutih na demokratskim osnovama, odozdo.

Druga skupina radova vodi nas još više prema terenu, praksi, iskustvu..., prema odlikama koje na poseban način krasi ovu knjigu i daju joj pečat jedinstvenosti i originalnosti u kontekstu znanstveno-istraživačkih publikacija u Hrvatskoj. To je i najveća skupina radova, što je i logično s obzirom na vezanost značajnog dijela urbano vrtlarske priče za Zagreb, a njihovi različiti pristupi predstavljaju izazov za analizu i istraživanje. Takvo postavljanje možemo iščitavati u radu skupine autora Lane Slavuj Borčić, Marina Cvitanovića i Aleksandra Lukića "Zeleni prostori, voljeni prostori – stari i novi zagrebački urbani vrtovi u očima vrtlara", ali i u tekstu Ozrena Bitija i Marine Blagaić "Urbani vrtovi u Zagrebu – ulaganja i izloženost, inicijative i perspektive" gdje, slično kao i Sandra Dobrić, istražuju stavove i mišljenja pripadnika zajednice samoinicijativnih vrtlara u odnosu na vrtlare koji su dio programa gradske vlasti i proizašli su iz takvog oblika potpore. Treba istaknuti i tople, šarmantne, gotovo pa dnevničke radove Vanje Radovanovića o *EkoEkipi* iz Prečkoga i priču Zrnke Trajkov o gradskom vrtu u kvartovskoj školi u Trnju. Ukoliko nije neprimjere-no kao dio prikaza, ta spuštanja među same aktere, suočavanja s njihovim najdubljim porivima i osjećajima smatramo pravim draguljem i vrhuncem knjige *Vrtovi našega grada*. Potonji nam je rad dodatno značajan jer nas vodi i do još jedne nove, uz izgradnju i jačanje zajednice i građanske kulture također jako bitne, dimenzije urbanih vrtova – one odgojno-obrazovne. Tu liniju dalje možemo pratiti i u radu Mirande Novak "Zelena učionica: vrt Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta – uloga vrtova u razvoju kvalitete života" te radu Marine Butorac "Ekološko-edukativni vrt Učeničkog doma 'Podmurvice' iz Rijeke".

Prakse vrtlarenja u drugim gradovima kao treći dio knjige zaslužno otvaraju Varaždinski ču-desni vrtovi kao možda i najpoznatija priče te vrste u Hrvatskoj, dobitnici bitnih nagrada, ali i medijske pozornosti. Mnogima su inspiracija upravo zbog svoje vidljive i prepoznate socijalne dimenzije urbanih vrtova.

Bez obzira na to što smo ranije istaknuli lokaliziranost pristupa i tema u knjizi, pohvalno je i što nisu zanemareni ni globalna perspektiva i kontekst, te se možemo upoznati s malo udaljenijim brazdama u slovenskom Mariboru te puno udaljenijim havanskim vrtovima, koji su svjetski poznati i koji su, možemo to otvoreno reći, zajedno s drugim urbanim vrtovima tog izoliranog otoka spasili njegove stanovnike od gladi i kronične pothranjenosti. Priča s Kube uči nas i o spo-znaji i korištenju na održivi način inače zanemarenih ili nevidljivih resursa uslijed lažnog obilja potrošačkog raja, a u drugom dijelu knjige na isti način možemo doživjeti i mapiranje zagrebačkih urbanih voćnjaka Dražene Pavlović Lučić.

Aktivistički pogled na urbane vrtove zaokružuju radovi Svena Janovskog, Antonije Komazlić i Olge Orlić, koji, svatko na svoj način i u svom svijetu, osvještavaju hranu kao ljudsko pravo za sve, široku lepezu mogućnosti proizvodnje hrane na krovovima zgrada te neformalne oblike udruži-

vanja direktne kupovine hrane od malih i lokalnih proizvođača koji su kod nas najpoznatiji pod imenom “grupe solidarne razmjene”.

Kao što je prethodni dio vezan za aktivističke poglede i prakse, tako je onaj zaključni vezan za umjetničke te je i prigodno nazvan “Umjetničke prakse i eseji”. U tom se dijelu prezentira vrlo prirodna simbioza urbanog vrtlarenja i proizvodnje hrane i umjetnosti te promišljanje cijele priče kroz fotografije i slike, razne izvedbe i glumu.

Možemo na kraju još jednom istaknuti i zaključiti kako je knjiga *Vrtovi našega grada* jedinstven pregled kako konceptualne pozadine tako i svakodnevnih praksi urbanog vrtlarenja, jednog od fenomena našeg doba, kada nam na stol sve više dolazi hrana lišena ljudskosti, bez nužne vitalnosti, proizvedena na rasipan i zagađujući način. Lijepo je znati da se čak i u našim gradovima krije drugačiji pristup.

Dražen Šimleša

Zbornik radova međunarodnog i interdisciplinarnog skupa “Od državne umjetnosti do kreativnih industrija / Transformacija rodnih, političkih i religijskih narativa” u okviru projekta CreArt povodom obilježavanja Europskog dana kreativnosti 20.-22.3.2015., Josip Zanki, Marijana Paula Ferenčić, Nevena Škrbić Alempijević, Sanja Potkonjak i Marijana Belaj, ur., Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, Zagreb, 2015., 138 str.

Zbornik ovdje predstavljenih radova krajnji je rezultat istoimenog projekta proizašlog iz okrilja šireg EU projekta CreArt povodom obilježavanja Europskog dana kreativnosti (21 March 2015, European Day of Artistic Creativity). Okupljeni tekstovi prethodno su bili prezentirani na međunarodnom i interdisciplinarnom skupu na kojemu su izneseni rezultati navedenog projekta, osmišljenog i provedenog kroz suradnju Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Likovne akademije istog Sveučilišta. Provedena istraživanja, skup i izložba, kao sastavni dijelovi i faze projekta, oblikovani su s ciljem povezivanja “umjetnosti i znanosti”, kroz suradnju i ispreplitanje umjetničke i znanstvene produkcije. Promjena i širenje perspektive i konteksta promatranja umjetničkog prepoznaje se kao značajan pomak koji vodi prema generiranju dodane vrijednosti i razumijevanja, značajne za znanost i umjetnost u najširem smislu. Približavanje i stvaranje uzajamnog odnosa očituje se u sve prisutnijoj suradnji likovnih umjetnika sa znanstvenicima koji umjetnički rad istražuju u širim društvenim i kulturnim kontekstima. Zbornik je, uz neizostavan uvodni tekst i dvije recenzije, sastavljen od pet cjelina, od kojih se četiri odnose na znanstveno promatranje, propitivanje i tumačenje problema okupljenih pod sljedećim naslovima: “Rodni narativ”, “Mit”, “Transformacije i značenja” te “Cenzura i odjeci”. Peta cjelina prikazuje umjetnički rad studentica Josipe Vranjković i Carle Radnić kojim se manifestira povezanost istraživačkog procesa i umjetničke prakse, ali i poroznost granica između znanosti i umjetnosti. Tekstovi su nešto manji u opsegu od uobičajenog budući da se radi o originalnim podnescima izloženima na skupu. Broj od sedamnaest radova, u formi sažetih i komprimiranih tekstova, doprinosi dinamici Zbornika te predstavlja sukces istraživanja stavljajući fokus na argumentacije predstavljenih teza. Unatoč projektom ograničenom tematskom okviru, Zbornik daje uvid u širinu, višedimenzionalnost i dinamičnost umjetničkog rada promatranog kroz paradigme humanističkih i društvenih znanosti.

U prvom tekstu cjeline “Rodni narativ”, Biljana Kašić donosi tekst za teorijsku raspravu o feminističkim kulturnim praksama na sjecištu različitih problemskih sklopova u postsocijalističkom prostoru, polazeći od dvije postavke – svako promišljanje kulturne prakse moguće je isključivo u kontekstu suvremene politike, ekonomije, kulture i umjetnosti, dok se mogućnost njezina tumačenja odvija unutar politike novih semantičkih prostora koji su rezultat kompleksne povezanosti jezika, povijesti i konteksta. Deniver Vukelić, autor teksta “Hrvatsko rodnovrjerje: istraživanje problematike roda”, upoznaje nas sa suvremenim duhovnim pokretom utemeljenim na življenju stare slavenske i hrvatske vjere, čija zajednica liberalnih svjetonazora otvoreno prihvaća sve seksualne, narodne i vjerske skupine, što je čini iznimno heterogenom. Kao probleme koji se javljaju u okvirima hrvatskog rodnovrjerja, autor ističe dvovrjerje i rodna pitanja, dok pitanje seksualnosti dovodi u vezu s osobnim preferencijama. Mihaela Majcen Marinić se u svom tekstu fokusirala na promjenljivu ulogu žene kroz povijest filma i animacije. “Od zagrebačke škole crtanog filma do suvremenosti i pojave značajnih autorica – umjetnica animacije” tekst je koji nas upoznaje s kompleksnošću “ženske” tematike i ženskog stvaralaštva, uzimajući u obzir njegove povijesne, društvene i kulturne aspekte. Tema “žene” uglavnom je prisutna kao “predmet požude ili objekt ljubavi”, međutim, 1970-ih naglasak je stavljen na višedimenzionalnost ženske osobnosti, dok se 1980-ih prebacuje na razotkrivanje ženske psihe kada kreće i afirmacija autorica-umjetnica animacije koja se nastavlja u devedesetim godina 20. stoljeća.

Druga cjelina, “Mit”, objedinjuje tekstove “Parapolitical mythic thinking: Donbas case”, “O mitovima i pivu” i “Pobuna kao stanje revolucionarnog Drugog”. Gintautas Mažeikis bavi se postsovjetskim reakcionarizmom kao fenomenom koji je prvenstveno obilježio suvremenu Rusiju i Bjelorusiju. Kako bi se osigurala legitimnost navedenom fenomenu, novi aparat moći koristi komunikacijske i političke tehnologije poput stvaranja i distribucije parahistorija te novih političkih mitova posredstvom kreativnog revizionizma i historijskog rekonstrukcionizma. Vladimir Gudac, navodeći nekoliko vizualnih primjera, upoznaje nas s “metamorfotičnosti” mita, koja je vidljiva u lakoći osuvremenjivanja mitske prošlosti i njezine tržišne eksploatacije. Dotiče se tako i nove mitologije, odnosno najnovijeg mita “kreativne industrije” u kojem se korištenjem iracionalne i davno prošle bezautorske priče nastoji prekriti banalnost racionalnih istina. U posljednjem tekstu “mitske” cjeline Josip Zanki bavi se različitostima i mijenama Drugog koje ovise o kontekstu i kriterijima u kojima se Drugost iščitava. Odnos prema Drugom, kao i mogućnost pobune prema tom istom Drugom, autor nam približava kroz primjere iz kulturne i umjetničke scene u jugoistočnoj Europi i hrvatskom susjedstvu, zaključujući kako “zbog promjenjivosti i fluidnosti svih pojava Druge nalazimo ne samo u onima *drugačijima* već i u nutrini nas samih” (str. 56), što se upotrebom propagandnog jezika nastoji neutralizirati.

Treću cjelinu, “Transformacije i značenja”, otvara tekst Evgenyja Malyshkina, koji u kontekstu grčke tragedije razmatra pojam *amechania*, problematizirajući njegovu “nesavladivost”. Tragedija, oponašajući mit, pripovijeda o kreiranju svijeta čime razotkriva ono prikriveno u mitu, odnosno razotkriva svjesnost putem simbola. Slično se događa i s odloženim sjećanjem koje se pobuđuje posredstvom tragedije, a čiji je jedini odgovarajući oblik praštanje, odnosno pravo na *amechaniu*. Irena Bočkal uzima primjer Olimpijskih igara koje su uspostavljene kao paradigma nove performativne kulture prepoznate kao temelj suvremena društva postindustrijskog kapitalizma. Olimpijske igre s njihovom strukturom obreda prijelaza autorica promatra u kontekstu postindustrijske liminalnosti, koja nije ni liminalna ni liminoidna, već postaje liminautička. Suzana Marjanić u svom tekstu iznosi interpretaciju anarho-ideje *Antimuzeja* Vladimira Dodiga Trokuta na temelju umjetnikova *Koncepta za realizaciju projekta anti - ulica – antimuzej – antigrad*, iščitavajući pritom interpretaciju slobodarske umjetnosti i estetski aktivizam. Željko Marcioš zatvara treću cjelinu tekstem u kojem iznosi ideju budućeg koncepta izložbe kroz tri razrađene teme: Ikonografija grada I, Velegrad u Kraljevićevom slikarstvu i Ikonografija grada II., s ciljem izražavanja motiva Grada u vizualnim umjetnostima.

Četvrta cjelina obuhvaća radove studenata Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, u koje nas uvodi tekst Marijane Belaj, Sanje Potkonjak i Nevene Škrbić Alempijević. Odsjek se u projekt uključio organizacijom istraživanja s temom umjetnika i umjetničkog djelovanja, fokusirajući se na način njihova otpora dominantnim političkim, religijskim, rodnim i drugim narativima kao i društveno prihvaćenim politikama pamćenja. Autorice su rad posvetile cenzuri kao jednoj od tematskih poveznica među istraživanjima, dovodeći je u vezu s oblicima umjetničkog djelovanja i njihovom vidljivošću u javnom prostoru. Katarina Lukec upoznaje nas s vremenskom dimenzijom umjetničkih radova Davida Maljkovića, koja proizlazi iz tematiziranja "osjećaja prostora" obuhvaćenog vremenskom dimenzijom tranzicije iz komunizma u kapitalizam, zadržavajući se na konkretnim primjerima lokaliteta u kojima je izvedena umjetnička intervencija. Autorica problematizira koncept kolektivne amnezije koja prodire iz Maljkovićevih radova, propitujući propusnost istih u društvenu stvarnost. Iva Grubiša piše o građanskom otporu i borbi za javni prostor na primjeru Cvjetnog trga i Varšavske ulice u Zagrebu, dajući glas svojim kazivačima i aktivnim sudionicima Urši Raukar i Tomislavu Tomaševiću. Zanimanje za Vlastu Delimar i njezin umjetnički izražaj "izlaganja tijela" u javnom prostoru iznijela je Kristina Malbašić. Autorica proučavanjem performansima i umjetničkim akcijama prilazi kulturnoantropološki, čime se obogaćuje njihovo razumijevanje u ljudskoj svakodnevnici i otkrivaju čvrste poveznice među različitim pristupima vidljivima u obliku kulturnog koncepta tijela, seksualnosti, smrti, nasilja i drugih. Filip Razum analizira priručnik *Postdiplomsko obrazovanje* umjetnika Siniše Labrovića. Kao rezultat istoimenog umjetničkog projekta, priručnik je strukturno formaliziran kroz logiku inverzije u obliku *antipedagoškog* pomagala kroz koje se kritiziraju dominantne vrijednosti društva u kojem živimo. Lucija Halužan je svoje istraživanje cenzure provela na primjeru plakata Vanje Cuculića za predstavu *Fine mrtve djevojke*, koji u kontekstu javne rasprave progovara o aktualnim društvenim temama i procesima, kao i o problemima umjetničke slobode. Naglasak je stavljen na pojavu i prisutnost plakata u javnom prostoru te na događanja koja su tim činom bila isprovocirana. Nina Lišnić se reflektirala na rad Matka Meštrovića te na njegovo djelovanje u radu umjetničke grupe Gorgona i pokretu Novih tendencija. U radu se isprepliću interpretacije zbivanja unutar konteksta umjetnosti s kontekstom životne priče pojedinca čime se ostvaruje intimniji pogled na Meštrovića i sam pokret, koji je kontekstualno translociran. Ovime uvid u pojedinca i u njegovo umjetničko djelovanje postaje višedimenzionalan i slojevit.

S obzirom na širinu zadane teme unutar koje su proizašli predstavljeni radovi, ne iznenađuje podtematska struktura Zbornika. Raznolikost korpusa, s jedne strane, doprinosi nekoherentnosti obrađenih tema dok, s druge strane, može potaknuti detaljniju tematsku razradu, ali i otvoriti nove smjerove u budućim istraživanjima pod sintagmom kreativnih industrija.

Sandra Urem

Ivana Šarić Žić i Tanja Kocković Zaborski, *Tržnica – trbuh grada*, izložba i katalog, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka i Etnografski muzej Istre, Rijeka, Pazin, 2016., 132 str.

Izložba *Tržnica – trbuh grada*, nastala u suradnji Etnografskog muzeja u Pazinu i Pomorskog i povijesnog muzeja u Rijeci, na zanimljiv i osebujan način progovara o važnom aspektu svakodnevnog života podjednako današnjice kao i nekih prošlih vremena. Izložba je nastala kao plod suradnje dvaju muzeja, odnosno dviju bliskih kolegica, Tanje Kocković Zaborski i Ivane Šarić Žić, koje su trenutno preklapanje znanstvenoistraživačkog fokusa iskoristile na najbolji mogući način: zajedničkom izložbom, kojom, između ostalog, progovaraju o aktualnom problemu današnjice –

prijeklu hrane koju konzumiramo. Svakodnevno se susrećemo s tjeskobom današnjeg čovjeka pri nabavci hrane, a nesigurnost u porijeklo pojedinih namirnica navodi nas na pojačani oprez i sve veću sumnju u ispravnost konzumirane hrane. Tržnica na neki način umiruje tjeskobu pri nabavci i kupnji namirnica, ponajviše zbog osobitog odnosa između prodavača i kupaca, koji su autorice izložbe posebno naglasile i koji se čini kao ključan element pri osmišljavanju izložbe i kataloga. Pomno osmišljenom vizualnom šetnjom gradskim tržnicama Rijeke i Pule autorice izložbe uspjele su prikazati povijest pojedine tržnice, etape njezina razvoja te današnji život. Posredstvom osobnih iskaza prodavačica i prodavača te kupaca, upotpunjenih video snimkama i fotografijama, posjetitelj lako može steći dojam svakodnevnog života pojedine tržnice, njezinog vitalnog duha te posebnosti svake od njih. Povijest pojedine tržnice nenametljivo je ispisana na preglednim legendama te također uprizorena na pojedinim dijelovima izložbenog prostora kao svjedočanstvo proteklog vremena, ali i kao podsjetnik na važnost prehrane u svakodnevnom iskustvu. Interakciju s muzejskom publikom autorice ostvaruju tako što ostavljaju mogućnost posjetiteljima da komentiraju pisanim putem razloge odlaska ili neodlaska na tržnicu. Takav način komunikacije s publikom ostavlja trajni pisani trag izložbe i omogućuje naknadnu interpretaciju razmišljanja i stavova posjetitelja te, šire, omogućuje uvid u prevladavajuće modele snabdijevanja hranom kao i njihovu povezanost s određenim životnim stilovima. Izložba je najprije postavljena u Puli, zatim u Rijeci te u Pazinu, a planira se i put izvan Hrvatske, u Novi Sad. U Pazinu i Rijeci izložba je bila trojezična.

Katalog izložbe *Tržnica – trbuh grada* pregledno je dizajniran i sadržajno zanimljivo osmišljen. Autorice Ivana Šarić Žic i Tanja Kocković Zaborski u uvodnim poglavljima tržnicu promatraju kao opći društveni fenomen i mjesto komunikacije. Svjesne su tržnice kao univerzalnog zajedničkog mjesta komunikacije, a također i perspektive pojedinog posjetitelja, koji ima svoj individualan razlog i mentalni plan obilaska i posjeta tržnice. Posebno je zanimljivo posljednje poglavlje uvodnog dijela u kojemu je ispisana etnografija tržnice u Puli i Rijeci iz perspektive prodavača, djelatnika tržnice. Oni progovaraju o okolnostima rada na otvorenom, tržnici kao radnom okruženju i kolektivu, komentiraju odnose s kupcima te nam iznose svoje životne priče koje na poseban način opisuju tržnicu i približavaju je krajnjem korisniku, konzumentu, čitatelju kataloga, posjetitelju. To je poglavlje uvod u sljedeću cjelinu u kojoj saznajemo o povijesnom ustroju tržnog reda na tržnicama u Puli i Rijeci. Tržni red određuje uvjete i način pružanja tržnih usluga. To je upotpunjeno isječcima iz novina koji svjedoče o odstupanjima od pravila zadanih tržnim redom i tako duhovito daju uvid u neko drugo razdoblje povijesti tržnica u Rijeci i Puli. Posebnu pozornost autorice posvećuju vagi, neizostavnom rekvizitu, važnoj stvari čiji jezičac pomno prate oči podjednako i kupaca i prodavača. Iduća cjelina posvećena je povijesti pulske tržnice, tržnica u Rijeci te riječke ribarnice, ilustrirana je fotografijama, razglednicama te nacrtima pojedinih tržnica, koji su vrlo impresivni i u katalogu i na izložbi. Uz naslovnicu, to je vizualno najzanimljiviji dio kataloga. Nadalje, poglavlja koja opisuju tržnicu i stavove o njoj iz perspektive kupaca, a na koja se nadovezuju ona s pitanjima o povjerenju, neformalnoj ekonomiji te strahovima suvremenog čovjeka kada je riječ o nabavci hrane, jasno prikazuju sadašnju ulogu tržnica u životu grada i životu općenito. Posljednja poglavlja kataloga rezultat su interakcije s muzejskom publikom i posjetiteljima izložbe i u njima su dani prikazi dječjeg doživljaja tržnice u crtežu ili ispisane poruke posjetitelja zašto vole ili ne vole tržnicu.

Izložba i katalog rezultat su doista impresivnog etnografskog istraživanja autorica s pomno razrađenom povijesnom dimenzijom gradskih tržnica u Puli i Rijeci. Osim toga, istraživanje pa posljedično i izložba i katalog svjedoče o kompetenciji istraživačica/autorica, koje ne preuzimaju dominaciju nad tekстом i prikazom tržnica, već kroz njihov tekst u katalogu i vizualni izraz u izložbi, puštaju da glas i život tržnica dolazi do muzejske publike ili čitatelja kataloga. Naime, mnogo iskaza prodavača i kupaca vješto je uklopljeno u tekst kataloga ili izložbu pa se puls vitalnog organizma tržnice koja odolijeva protoku vremena jasno čuje i osjeća.

Tamara Nikolić Đerić, Ivona Orlić i Agron Lešdedaj, *Filigran: srebrna nit od Kosova do Istre / La filigrana: il filo d'argento che lega il Kosovo all'Istria*, izložba i katalog, Etnografski muzej Istre/ Museo etnografico dell' Istria, Pazin, 2015., 88 str.

Filigran: srebrna nit od Kosova do Istre naziv je izložbe i kataloga o umijeću izrade ukrasnih predmeta od srebrnih niti u kombinaciji sa sitnim kuglicama – granulama, koje je u drugoj polovici 20. stoljeća u Istri postalo prepoznatljivo kao obrt albanskih majstora koji su doselili s Kosova. Izložbu su osmislili i postavili Ivona Orlić i Tamara Nikolić Đerić, kustosice Etnografskog muzeja Istre/Museo etnografico dell' Istria i Agron Lešdedaj, grafički dizajner. U vrijeme otvaranja izložbe, u relativno skućenom izložbenom prostoru Zavičajnog muzeja grada Rovinja/Museo civico della città di Rovigno, autori su prostoru nastojali prilagoditi niz podtema koje su istražili i odlučili predstaviti. Izložba je potom gostovala u Poreču, a krajem 2015. godine i u Prištini, u nešto proširenom izdanju.

Rovinjsko je otvorenje pokazalo koliko je inkorporiranje jednog obrta svojstvenog albanskoj nacionalnoj manjini u Istri u muzejski izložbeni kontekst važan događaj za brojne pripadnike lokalnih i ne-lokalnih političkih elita (kao bivša “muzealka” znam kako ponekad zna biti teško osigurati da na otvorenju budu prisutne ključne osobe iz političkog života, a sasvim je druga stvar iz kojih je to razloga bitno). Ipak smatram da je daleko važnija bila prisutnost brojnih članova albanske zajednice koji su također došli popratiti otvorenje izložbe o obrtu koji, kako navode autori, “predstavlja materijalnu manifestaciju kulturnog identiteta dijela Albanaca” (str. 5) u Istri. Problematiziranje statusa albanske manjine u Istri upravo u Istri ima izuzetnu važnost, s obzirom na to da se radi o regiji koja je multikulturalnost odabrala kao svoj *brend* u suvremenom kontekstu. Taj “odabir” nije slučajna. S obzirom na multikulturalnu realnost Istre (katalog je dvojezičan, što je vidljivo i iz naslova), upravo položaj albanske manjine kao relativno nove manjine u Istri predstavlja svojevrsan izazov proklamiranoj toleranciji suvremenog istarskog društva. Kulturni su antropolozi i etnolozi, pogotovo ukoliko shvaćaju vlastitu disciplinu kao oruđe za bolje kritičko sagledavanje vlastite kulture, vjerojatnije donekle senzibiliziraniji od ostalih u sagledavanju dinamičnih odnosa tih dviju kultura, istarske i albanske (ili možda uistinu neke nove koja je nastala kao rezultat proklamiranih politika multikulturalizma?), a s obzirom na to da je misija muzeja, kako navode autori, da njeguje vrijednosti kulturne raznolikosti i međukulturnog dijaloga, ne čudi da ih je upravo ova tema zaintrigirala.

Veći dio izložbe, ali i kataloga, posvećen je upravo umijeću filigrana. Međutim, samo na izložbi, a prava je šteta što toga dijela nema u katalogu, pojedini citati sugovornika u istraživanju ukazuju na iskustva došljaka u novu zemlju i stavove o tome kako su bili prihvaćeni od strane domaćeg stanovništva (npr. citat: “Ovo nisu ljudi ovo su anđeli”), što predstavlja temu koja posjetitelja može zaintrigirati možda čak i više od divljenja prekrasnim primjercima filigranske umjetnosti. S obzirom na multikulturalnu realnost Istre, ulogu i značaj muzeja poput Etnografskog muzeja Istre u tematiziranju aktualnih i kompleksnih tema, taj segment izložbe može poslužiti kao vodilja za neka daljnja istraživanja i izložbe. Jedan naizgled sitan element izložbu izdvaja od prosjeka – autori samosvjesno progovaraju o elementima vlastitog identiteta i to na mjestu predviđenom za klasičan izložbeni pano ili tekst. Taj je potez, iako uobičajen u npr. autorefleksivnoj etnografiji, tj. brojnim antropološkim tekstualnim produkcijama, još uvijek prilično neuobičajen kod domaćih etnografskih izložbi, pa bi se mogao smatrati hrabrim, možda čak i pionirskim. Ipak, ti se autorski iskoraci u okviru same izložbe nalaze na marginama priče o filigranu i prava je šteta da oni nisu dalje razrađeni te na isti ili sličan način zastupljeni i u katalogu (iako su autori na kraju knjige u okviru popisa izložaka, koji u biti nije “samo” popis, već i fotogalerija s legendom, ostavili fotografiju kolaža sastavljenog od nekoliko obiteljskih fotografija autora, s obzirom na to da je to bio

izložak), ali samo uz deskriptivnu legendu i bez tekstualnog dijela u kojem objašnjavaju motivaciju za takav potez.

Iz kataloga možemo saznati nešto o povijesti filigrana i osnovama tehnike rada (lotanje, odnosno spajanje/lijepljenje je ključno!). Važno je napomenuti da Albanci s Kosova nisu prvi donijeli filigran u Istru. Prežitici mletačkog filigrana postoje u pojedinačnim elementima tradicijske odjeće Vodnjanštine, a iz arhivskih je izvora vidljivo da se njime kitilo imućnije stanovništvo u 17. i 18. stoljeću.

Jezgru izložbe i kataloga čine priče osam albanskih obitelji koje se bave filigranom o njihovom doseljavanju u pojedine istarske gradove i mjesta, u razdoblju od pedesetih do sedamdesetih godina 20. stoljeća. Osim o njihovu doseljavanju, saznajemo i o filigranskom zanatu na Kosovu, odnosno o ključnoj ulozi prizrenske Zadruga, odnosno majstorske škole u obrazovanju majstora koji su onda taj zanat nastavili u Istri. Doseljavanjem u Istru, gdje je upravo cvao turizam, majstori su dobili veće tržište i bolju prodaju. Ono što također saznajemo iz usta samih majstora (kroz citate sugovornika u istraživanju) jest da mlađi članovi obitelji najčešće nisu zainteresirani za nastavljanje zanata, ali i da većina onog što se danas nalazi u izlozima nije majstorski rad, već preprodaja. Uz pokoju anegdotu vezanu uz narudžbe, saznajemo i o ulozi žena u filigranskim radnjama i radionicama – o njihovoj poziciji u prodaji, ali i izradi predmeta. Ono što se provlači kao svojevrsni lajtmotiv u citatima majstora gotovo je terapijski učinak filigranskog rada. Naime, majstori u godinama i dalje neumorno nastavljaju izrađivati najrazličitije predmete od filigrana, ističući smirenje koje im taj rad donosi. Jedan od sugovornika prepričava kako se vrlo postepeno zaljubio u taj zanat, zamijenivši s vremenom filigranom dječaćku igru. Nakon takvih iskaza, ostaje dojam da je filigran postao gotovo poput neke vrste pozitivne ovisnosti za majstore...

Na izložbi su, očekivano, bila izložena mala remek-djela filigranskog rada dotičnih majstora, ali i neki primjerci koji su već duže vrijeme u posjedu obitelji (poput ukrašenog lanca *čusteka* s početka 19. stoljeća ili *dolame* ukrašene filigranskom niti). Iako filigranske ukrasne predmete jedan dio suvremenih kupaca (ili posjetitelja izložbe) može smatrati zastarjelima, možda čak i donekle kičastima, nitko neće moći zanijekati opčinjenost očiglednim trudom uloženi u svaki predmet. Na izložbi se, osim važnih obiteljskih predmeta od filigrana, nalaze i obiteljske fotografije koje, popraćene tekstovima, otkrivaju zanimljive detalje o doseljenicima, njihovim obiteljima i prostorima u kojima se nalaze (ili su se nalazile) njihove radnje i radionice.

Integralni dio izložbe je i dvanaestominutni film Ivone Orlić koji se temelji na snimci razgovora s članovima obitelji Šahta iz Poreča. U razgovoru sa starim majstorom saznajemo detaljnije o nazivima pojedinih ornamenata, načinu izrade, razlikama u stilu (i radionicama, tj. školama koje su se specijalizirale za način izrade), dok nas mlađi član obitelji Šahta upoznaje s time kako izgleda lot, kako pojedine alatke, te kakav je proces izrade. Posebno je dojmljiva snimka radnje, odnosno prodajnog dijela i izloga obitelji Šahta, koji djeluje toliko poznato svima koji su posjetili bilo koje veće priobalno mjesto. Istodobno, taj prizor djeluje i prilično nostalgичno, što nije toliko neobično jer se ipak radi, tvrde autori, o obrtu u zamiranju. Potvrđuje to i činjenica da je filigran napokon našao mjesto u muzejskom kontekstu. A kao i često puta do sada proces započete muzealizacije ponešto otkriva o statusu određene prakse ili predmeta u svakodnevnom životu – vrlo često riječ je o njihovom zalasku.

Olga Orlić

René Pronk, *Obrisi života – Images of Life: fotografije – photographs*, izložba i katalog, Etnografski muzej, Zagreb, 18. 5. – 26. 6. 2016., 40 str.

Povodom nizozemskog predsjedanja Vijećem Europske unije u zagrebačkom je Etnografskom muzeju u razdoblju od 18. 5. do 26. 6. 2016. bila postavljena izložba *Obrisi života – Images of Life*. Riječ je o izložbi kojom se domaćoj javnosti drugi put (prva se izložba održala koncem 2015. u Školi primijenjene umjetnosti i dizajna u Zagrebu) predstavio René Pronk, fotograf i humanitarni radnik koji je prije tri godine svoju nizozemsku adresu zamijenio onom hrvatskom, nastanivši se s obitelji u jednom malom žumberačkom selu. Isprepletenost spomenutih dijelova Pronkove biografije (bavljenje fotografijom, humanitarnim radom te život u ruralnom, slabo naseljenom području Hrvatske) važna je za razumijevanje izložbe. Riječ je, naime, o izložbi portreta ljudi koje je Pronk susretao i upoznao dok je, u okviru humanitarnog djelovanja na pružanju pomoći socijalno ugroženim ljudima, obilazio najslabije razvijene i prometno gotovo izolirane dijelove Hrvatske. Izbor lica s kojima smo se susreli gledajući u izložene fotografije, baš kao i mjesta i situacija u kojima su osobe na njima snimljene nesumnjivo su posljedica autorova osobnog doživljaja tih ljudi ali i, po svemu sudeći, procesa introspektivnog traganja za mjestima i razinama na kojima bi mogla počivati njegova *istost* i *drugost* u odnosu na te ljude. Slični su procesi, predmnijevam, bili prisutni i u Pronkovo odluci da uz fotografije navede i primjedbe kojima je dio portretiranih ljudi popratio situaciju fotografiranja. Tako, primjerice, iz komentara uz fotografiju čovjeka “uhvaćenog” ispred nastambe svinja, koje iz nje proviruju, saznajemo da su te svinje njegovi jedini tamošnji prijatelji, društvo s kojim svakodnevno odlazi u šetnju, ali i egzistencijalno “dobro” zbog čega će ih, unatoč vezanosti uz njih, jednoga dana ipak morati ubiti; s jedne nas druge fotografije, pak, promatra žena s nenačetim kolačem kakav, kako stoji u komentaru, svake godine priprema za svoj imendan iako joj tim povodom nitko nikada ne dolazi; s treće baka koja, pripremajući krafne za karneval koji se u njezinu selu nikada nije održao, “održava stare običaje na životu”... Ti, ali i drugi, ovdje nespomenuti komentari važni su za recepciju izložbe jer – unatoč svoj množini doživljaja, odnosno mogućnosti tumačenja koje, po definiciji, fotografija kao sredstvo komunikacije sa sobom nosi – osnažuju emocionalni efekt primarno izazvan pogledom na stare, siromašne i, čini se, mahom osamljene ljude. Pružajući uvid u pojedine aspekte svakodnevnog života ljudi nastanjenih u malim, odsječenim selima, ova izložba, riječju, neizbježno potiče na suosjećanje. Hoćemo li i kako ćemo, kao individualni promatrači izložbe, nakon početno emotivne reakcije nastaviti čitati fotografije ovisi o osobnim ali i profesionalnim pozicijama s kojih pristupamo izložbi.

Raznolikost potencijalnih doživljaja fotografija i izložbe u cjelini razvidna je i u katalogu izložbe, dvojezičnom izdanju u kojemu, osim autora (biografija), o izložbi progovaraju Ellen Berends, veleposlanica Nizozemske u Republici Hrvatskoj, te Zvezdana Antoš, viša kustosica iz Etnografskog muzeja koja je ujedno zaslužna za idejnu koncepciju izložbe te za uređivanje izdanja.

Dok Berends važnost fotografija vidi u njihovu potencijalu da budu mehanizmi potpore očuvanju sjećanja na život “naši[h] djedov[a] i bak[a]” (str. 5) i poštivanju “način[a] života koji prolazi” (str. 5), Antoš fotografijama pristupa ponajprije iz stručne perspektive, usmjeravajući pozornost primarno na njihovu dokumentarnu vrijednost: mogućnost iščitavanja, primjerice, “karakteristično[g] odijevanj[a] ljudi na selu odnosno odječ[e] koju koriste prilikom rada u kući ili na svojoj okućnici” (str. 13), tradicijske arhitekture, unutrašnje opremljenosti kuće, načina stanovanja, odnosno načina na koji se ljudi povezuju s vlastitim životnim prostorom itd. Konačno, na posljednjim stranicama kataloga saznat ćemo, iz kratke autorove biografije, kako on svoju profesionalnu, umjetničku, odnosno fotografsku inspiraciju pronalazi upravo u “nadahnjujuć[im] ljud[ima]” (str. 36) koje susreće u najodsječenijim dijelovima zemlje. Također, pomalo kontradiktorno u odnosu na značajke prethodno spomenutog emocionalnog efekta koji fotografije go-

tovo neizbježno pobuđuju kod publike, Pronk navodi kako je, kroz portrete ljudi predstavljenih izložbom, htio prikazati “postojanost [i] vitalnost seoskog života u Hrvatskoj” (str. 36). Možda su vitalnost i postojanost pojmovi koje Pronk odabire upravo zbog činjenice da je, trogodišnjim životnim “stažem” u okruženju umnogome sličnom onima u kakvima je fotografirao ljude predstavljene izložbom, prevladao prvu, emotivnu reakciju (koja je, čini se, bila izraženija u njegovoj izložbi iz 2015. godine) i naglasak stavio na prednosti koje čovjeku može ponuditi život uvelike usuglašen s prirodom. O tome je, to jest o svemu onome što je presudilo njegovoj odluci da se s obitelji nastani u malom žumberačkom selu, kao i o načinima prilagodbe tamošnjem načinu života i uopće iskustvu življenja u Hrvatskoj govorio i u okviru panela “Što je održivo u ruralnom razvoju?” (Etnografski muzej, 10. lipnja 2016.). Istaknuo je tom prigodom zadovoljstvo koje mu pruža bavljenje ekološki održivom poljoprivredom te naveo kako s obitelji planira razviti ekološki seoski turizam. Pronk je, riječju, nastupio kao promotor života na (hrvatskom) selu, a s time su u velikoj mjeri bila usuglašena i preostala dva izlaganja koja su se održala u okviru panela. Olga Orlić iz Instituta za antropologiju govorila je o pojmu “relokalizacije” (povratku vlastitij zajednici i njegovanju solidarnosti unutar nje) i o njezinoj važnosti u aktualnom socijalnom i ekonomskom trenutku, te o akterima koji su – zbog djelovanja kojim nastoje promijeniti sustav u kojemu je ekonomski profit (jedini) pokazatelj napretka – važni u borbi za prehrambeni suverenitet. Anton Rudan, “šumski kuhar”, tom je prigodom, između ostaloga, govorio o “zelenom brendiranju” kao jednom od problema koje – zbog uvoza jeftine hrane upitne kvalitete s jedne te s druge strane poskupljenja i nekonkurentnosti domaće hrane i njezine nedostupnosti širem krugu ljudi – donosi kapitalistički sustav.

Osim panela, povodom izložbe *Obrisi života* organiziran je još jedan popratni događaj. Riječ je o fotografskom natječaju *Moji dragi stari ljudi* koji je Etnografski muzej organizirao u suradnji s Veleposlanstvom Kraljevine Nizozemske. Natječaj je bio namijenjen učenicima srednjih škola, a cilj mu je bio potaknuti mlade ljude da “vide” i da posredstvom fotografije pokažu na koji način vide sebi drage stare ljude. Pojedini radovi, odabrani od strane stručnog žirija, bili su predstavljeni uz izložbu, a autoru rada koji je procijenjen kao najbolji uručena je vrijedna nagrada.

Važno je, na koncu, naglasiti kako izložba *Obrisi života*, osim estetskog doživljaja koji nudi, snažno odiše i društveno angažiranim karakterom, čemu su pridonijela i spomenuta popratna događanja. Izložba nas potiče na propitkivanje značajki sustava vrijednosti čiji pipci zadiru u različite sfere svakodnevice u kojoj živimo i djelujemo, ali i u one njezine dijelove koji, iako u doslovnom smislu nisu “naši”, traže našu pozornost i ljudski angažman. Jedno od središnjih pitanja koje se, potaknuto izložbom, javlja jest: vidimo li i kako vidimo stare, osamljene i siromašne ljude iz naše blizine? Riječ je o pitanju koje je relevantno i iz stručne perspektive, pogotovo s obzirom na činjenicu da ljudi koji nas gledaju s Pronkovih fotografija žive u sredinama poput onih u kakvima su se, u dužem razdoblju povijesti domaće etnologije, isključivo provodila etnološka istraživanja, to jest traganja za elementima (negdašnje) tradicijske kulture. Izložba je stoga u stručnom smislu itekako poticajna; može je se shvatiti i kao svojevrsan “okidač” za povratak etnologa selu, ali povratak koji bi značio istraživanje različitih aspekata svakodnevnog života nama *bliskih Drugih* te podrazumijevao sve one epistemološke, metodološke pa i etičke istraživačke pretpostavke koje su se u našu disciplinu počela intenzivnije utiskivati nekako baš od trenutka napuštanja sela i tradicijske kulture kao jedinih vodilja i smisla našeg djelovanja.